

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE
ZNANOSTI
KATEDRA ZA BIBLIOTEKARSTVO

Cenzura knjige u Hrvatskoj: 1918. – 1990.

Diplomski rad

Mentor: Ana Barbarić

Student: Jakov Sinovčić-Perković

Zagreb, 2014.

SADRŽAJ

UVOD	3
UKRATKO O CENZURI	4
Definicija pojma i povijest	4
Tipovi cenzure	5
Preventivna cenzura	6
Suspendivna cenzura	6
Autocenzura	7
CENZURA U KRALJEVINAMA SHS I JUGOSLAVIJI	7
Cenzura u Kraljevini SHS (1918. – 1929.)	8
Cenzura u Kraljevini Jugoslaviji (1929. – 1941.)	10
CENZURA KNJIGE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ (1941.-1945.)	15
Suspendivna cenzura u NDH	17
Preventivna cenzura u NDH	22
Ispravljanje tekstova	23
Ostali cenzori na području NDH	24
CENZURA KNJIGE U JUGOSLAVIJI (1945-1990)	26
Poratne godine (1945. – 1953.)	27
Razdoblje nakon Staljinove smrti (1953. – 1970.)	32
Od Hrvatskog proljeća do Titove smrti (1971. – 1980.)	34
Desetljeće pred raspad Jugoslavije (1980. – 1990.)	35
ZAKLJUČAK	37
LITERATURA	38

UVOD

Kao jedan od temeljnih medija za izražavanje mišljenja, knjiga se kroz povijest redovito nalazila na udaru represivnih režima zabrinutih za svoj opstanak.

Nepoćudne se knjige zabranjivalo i uništavalo, a njihovi su autori često snosili drastične posljedice. Ništa drukčije nije bilo ni u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća, obilježenog promjenama vlasti i društvenim prevratima.

Od 1918. do 1990., na vlasti su se u Hrvatskoj izmijenila tri različita režima. Unatoč svjetonazorskim razlikama, zajedničke su im značajke bile nedemokratskost, vršenje represije, kontrola društvenih zbivanja i zatiranje slobode javne riječi. Ovo se, kroz tih preko 70 godina, manifestiralo na različite načine – od progona protivnika režima u Kraljevini Jugoslaviji, preko otvorene fašističke tiranije u NDH, do nešto diskretnijeg ali zato ništa manje oštrog obračuna s neistomišljenicima u SFRJ.

Ovaj će se rad usredotočiti na cenzuru knjige koju su ta tri režima provodila u Hrvatskoj tijekom najvećeg dijela 20. stoljeća. Njegova namjera je pojasniti pojam cenzure, prikazati cenzorske metode korištene od strane vlasti i osvrnuti se na okolnosti u kojima se sve odvijalo.

Tema cenzure knjige u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća izuzetno je opsežna i zahtjevnja, a svako od sljedećih poglavlja dostojno je zasebnog rada. S time u vidu, ambicija ovog rada nije potpuna analiza triju cenzorskih sustava, već pružanje temeljnog i, nadajmo se, objektivnog uvida u temu te predstavljanje dosadašnjih saznanja.

UKRATKO O CENZURI

Definicija pojma i povijest

*Cenzura je službena kontrola javnih publikacija (novina, knjiga), kazališnih djela, filmova, radio-emisija, TV-emisija, itd., da bi se spriječilo objavljivanje ili propagiranje nečega što vrijeđa javni poredak, moral, što je štetno po interese države, vladajuće klase i privilegiranih krugova, što dovodi u opasnost uspjeh ratnih ili diplomatskih napora itd.*¹

Pojam cenzure potječe još iz vremena Rimskog Carstva i dužnosti koju je obnašao tzv. *censor*. Cenzori starog Rima bili su javni dužnosnici zaduženi za popisivanje stanovništva i procjenu njihovog imetka, nadzor financija te kontrolu javnog morala, koju su provodili po vlastitom nahođenju. No, cenzura je s vremenom počela dobivati negativne konotacije i postala sinonim za gušenje slobode javne riječi.

Prvi spomen cenzure u ovom kontekstu seže u 399. g. p.n.e., i to u antičku Grčku, gdje je filozof Sokrat bio pogubljen zbog svojih uvjerenja, koja su, po procjeni vlasti, kvarila mladež. Anaksagora i Protagora, Sokratove kolege, prošli su nešto bolje pa su zbog svojih uvjerenja doživjeli *tek* progone i zabrane svojih djela. Cenzura se 213. p.n.e. počela javljati i u Kini, kad su spaljene sve knjige koje tematiziraju povijest iz vremena prije nastanka kineskog carstva, uključujući i brojna djela utjecajnog filozofa Konfucija.

Kasniji slučajevi cenzure najčešće su vezani uz Katoličku crkvu i njezine zabrane skoro svega što nije bilo u skladu s katoličkim naukom. Crkva je cijelu stvar shvatila ozbiljno do te mjere da je 1559. izdala *Index Librorum Prohibitorum*, tj. popis nepodobnih knjiga koje bi valjalo zabraniti; iste su bile uništavane a njihovi autori progonjeni i, zbog krivovjerstva, nerijetko kažnjavani smrću.

---

¹ Cenzura. // Opća enciklopedija. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977. Sv. 2. Str. 45.

Na popisu su se našla imena skoro svih istaknutih pisaca i naprednih mislioca tog vremena, poput Bacona, Balzaca, Descartesa, Flauberta, Hobbesa, Kanta, Kopernika, Zole i drugih. Popis zabranjenih knjiga bio je redovno ažuriran do 1948., a ukinut tek 1966. Uz Crkvu, cenzuri skloni bili su i brojni svjetovni vladari poput Charlesa IX, koji je odlučio da niti jedna knjiga ne smije biti tiskana bez dozvole kralja, tj. njega.

S napretkom civilizacije, u 17. i 18. stoljeću cenzura pomalo popušta, tako da je 1766. Švedska postala prva država koja je cenzuru službeno ukinula, a slične su tendencije uočene i kod brojnih drugih država, poput novonastalih SAD, čiji je ustav jamčio slobodu govora, no to nije značilo globalno i potpuno ukidanje cenzure.

Primjerice, mnoge su knjige baš u SAD-u bile zabranjivane od strane knjižničara, učitelja te samopozvanih *komisija za čudoređe*, koje su nastojale izlučiti i zabraniti različite knjige pod izlikom navodne brige za djecu. Kriteriji za zabrane bili su dosta slobodno tumačeni i često apsurdni, pa su se tako na tapeti našli i među djecom vrlo popularni pisci poput Marka Twaina.

Ipak, sve navedeno blijedi u usporedbi s cenzurom kakvu je donijelo 20. stoljeće i pojava komunizma i nacizma. Uza sva zla koja su nanijeli čovječanstvu, ti sustavi su provodili cenzuru u najtemeljitijim i najbrutalnijim oblicima u povijesti, a posljedice, utjecaj te zaostaci toga se osjećaju i danas, u *slobodnom* svijetu.

Tipovi cenzure

Cenzura se najčešće dijeli na tri vrste: preventivnu, suspenzivnu i autocenzuru.²

Preventivna i suspenzivna cenzura jasno su definirane, no pojam autocenzure je diskutabilan, budući da u tom slučaju autor svojevolarno odlučuje o (ne)uvrštavanju potencijalno problematičnih sadržaja, a slobodna volja i cenzura su nespojive.

---

² Cenzura. Proleksis enciklopedija. 2012. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/14889/>

No, kako je autocenzura izravna posljedica preventivne i suspenzivne, smatrat ćemo ju ravnopravnom spomenutima.

Preventivna cenzura

Preventivna je cenzura vrlo *popularan*, učinkovit i lako provodiv oblik cenzure. Kao što naziv sugerira, cilj preventivne cenzure je spriječiti objavljivanje nepodobnih djela, što se najčešće postiže kontrolom rukopisa prije njihova slanja u tiskaru. U optimalnim uvjetima, preventivna cenzura uopće ne bi bila propisana a autori bi joj se podvrgavali dragovoljno, što je bilo dosta često u vremenima kad je Crkva odlučivala o tome što je ispravno a što nije. No, stvari su nakon pojave tiskarskog stroja izmakle kontroli pa se pojavila potreba za reguliranjem cenzure zakonima i dekretima, što su totalitarni režimi dvadesetog stoljeća doveli do savršenstva.

Suspenzivna cenzura

Ukoliko neko sumnjivo djelo izbjegne preventivnu cenzuru i dospije u javnost, nastupa suspenzivna cenzura – pojam koji podrazumijeva cenzorske metode koje se primjenjuju nakon što je djelo već tiskano, ili čak distribuirano po knjižarama, a one sežu od zapljene ili uništenja cijele naklade do zabrane posjedovanja ili čitanja. Uz ovakve metode suspenzivne cenzure, postoje i neke nezgrapnije, poput premazivanja spornih dijelova crnilom, ostavljanja bijelih praznina na stranicama koje sadrže sporne članke ili izrezivanje sumnjivih stranica ili njihovih dijelova, no kako ove metode cenzuru čine prilično očitom, cenzori im nerado pribjegavaju.³

---

³ Stipčević, A. O savršenom cenzoru iliti priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.

Autocenzura

Autocenzura je za svaki režim najpoželjniji oblik cenzure, budući da je relativno suptilna i stvara privid da cenzura zapravo ne postoji.

U takvim slučajevima, autor sam odlučuje hoće li nešto objaviti, a na odluku uvelike utječe strah od eventualnih sankcija, potaknut represivnom atmosferom stvorenom od državnih vlasti. Osim već spomenutog privida o nepostojanju cenzure, autocenzura je praktična i zato što ne zahtijeva kompleksne radnje poput kontrole rukopisa ili zapljena.

CENZURA U KRALJEVINAMA SHS I JUGOSLAVIJI

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca proglašena je 1. prosinca 1918., a nastala je ujedinjenjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba te Kraljevine Srbije. Jedan od najvažnijih razloga ujedinjenja bio je, osim ratovanja Srbije na pobjedničkoj strani, djelovanje Jugoslavenkog odbora, koji je umjesto poslijeratnog širenja Srbije predložio zajedničku državu srodnih naroda, koji bi se tako lakše nosili s teritorijalnim pretenzijama Italije, Austrije i Mađarske. Kako su Italiji obećani teritorijalni ustupci u naknadu za promjenu ratne strane, ipak se nije očuvala teritorijalno-etnička cjelovitost, pa su izvan granice nove države ostali Trst, Gorica, Gradiška, dio Kranjske i Koruške, Istra s Rijekom, Zadar te otoci Cres, Lošinj, Lastovo i Palagruža.⁴

Iako su tri naroda nominalno bila ravnopravna, državom se upravljalo isključivo iz Beograda, dok su vladajući krugovi, predvođeni nacionalističkom Radikalnom strankom Nikole Pašića, novu državu smatrali tek proširenjem Srbije. Kraljevina je Vidovdanskim ustavom 1921. i službeno uređena centralistički i unitaristički te proglašena ustavno-parlamentarnom monarhijom s iznimnim ovlastima kralja.⁵

---

⁴ Jugoslavija. Proleksis enciklopedija. 2012. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/29379/>

⁵ Vidovdanski ustav. Proleksis enciklopedija. 2012. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/50184/>

Državna se represija nastavlja, a 1929. kulminira uspostavom Šestojanuarske diktature, potaknutom nemirima nakon atentata na Stjepana Radića i druge zastupnike HSS-a 1928. u beogradskoj skupštini.

Ustav je suspendiran a stranke zabranjene, država mijenja ime u Kraljevinu Jugoslaviju i dolazi do progona Hrvata i drugih nesrpskih naroda, kao i terora nad Muslimanima u Bosni, Makedoncima i kosovskim Albancima. Kao odgovor na represiju jačaju radikalni nacionalistički pokreti, vrhunac čega je bio atentat na kralja Aleksandra u Marseillesu 1934. u režiji ustaša i makedonskog VMRO-a.⁶

Uspostavlja se poludiktatorski režim Jevtića i Stojadinovića, a kako ni oni nisu uspjeli postići dogovor s Hrvatima, nastojanjem princa Pavla se tek uoči II. svjetskog rata postiže sporazum između srpskih političara i HSS-a, pa tako 1939. Hrvatska dobiva određenu državnost u okvirima Banovine Hrvatske.

Ipak, država je bila vrlo nestabilna i u travnju 1941. se raspada. Kralj i vlada bježe u inozemstvo a vlast preuzimaju ustaše.⁷

Cenzura u Kraljevini SHS (1918. – 1929.)

Iako cenzura u počecima Kraljevine SHS, za razliku od one u Austro-Ugarskoj, nije bila strogo definirana zakonima, i dalje je bila itekako prisutna, kao i u velikoj mjeri prosrpska. Na meti cenzure su se najčešće našli tekstovi u kojima se isticalo hrvatstvo (a naročito pitanje hrvatskog jezika), nadziralo se i progonilo ljevičare te intelektualce općenito, a na udaru se znala naći i katolička crkva.⁸

---

⁶ Jugoslavija. Proleksis enciklopedija. 2012. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/29379/>

⁷ Isto.

⁸ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3, Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb : Školska knjiga, 2008.

Propisi o cenzuri iz austro-ugarskih vremena su u Kraljevini SHS vrijedili još dvije godine nakon njenog osnutka, pa su na temelju njih zabranjene novine *Narodna obrana*, Radićev *Dom* te list *Dom i škola*, a zaplijenilo se pojedine brojeve *Obzora*, *Hrvata* i sličnih listova koji su kritizirali batinanja i slična djela srpske vojske u Hrvatskoj.⁹

Među prvim zabranama po propisima nove države bila je zabrana prikazivanja Krležine drame *Galicija*. Dana 30. prosinca 1920. trebala se u HNK-u održati premijera drame, no tada je *Obznanom* zabranjena komunistička propaganda. U Zagrebu je izbio generalni štrajk, a policija je telefonski zabranila premijeru i naredila da kazalište ostane zatvoreno „zbog opasnosti od komunističkih ispada“.¹⁰

Godine 1928., nakon smrti Stjepana Radića, na telefonski nalog Umetničkog odeljenja Ministarstva prosvete, s kazališnog se repertoara skida Begovićeva dramatizacija Šenoinog *Hrvatskog Diogenesa*, budući da su reakcije publike na ovaj komad bile na *nacionalno-hrvatskoj* liniji.¹¹

Izuzev spomenutih, ostale zabrane do proglašenja Kraljevine Jugoslavije, kao i okolnosti pod kojima su donešene, nisu podrobnije dokumentirane i obrađene, no uredno su evidentirane u Hrvatskom državnom arhivu.¹²

Tako su još, na temelju *komunističkog* ili *hrvatsko-nacionalističkog* sadržaja zabranjeni deseci, ako ne i stotine novina, časopisa i knjiga.¹³

---

⁹ Isto.

¹⁰ Batušić, Slavko. *Hrvatska pozornica : studije i uspomene*. Zagreb : Mladost, 1978.

¹¹ Isto.

¹² Cenzura i zabrana tiska 1913-1941. Hrvatski državni arhiv. <http://arhinet.arhiv.hr/Pages/PdfFile.aspx?Id=735>. (02. 09. 2014.).

¹³ Grbelja, J. Prva kronologija o cenzuri knjiga 1929 – 1941. u Hrvatskoj. // *Forum*. 42, 7-9(2003), str. 1122-1134.

Cenzura u Kraljevini Jugoslaviji (1929. – 1941.)

Iako je cenzura do 1929. već bila prilično stroga, proglašenjem Šestojanuarske diktature postaje još rigidnija. Autore i izdavače nepodobnih tiskovina počelo se kazneno progoniti, a za temeljit nadzor i praćenje hrvatskih intelektualaca brinula se Državna zaštita. Na udaru su se, kao središta kulturnog i prosvjetnog života u svojim sredinama, našle hrvatske narodne knjižnice i čitaonice.

Primjerice, više knjižnica je moralo promijeniti nazive i iz njih izbaciti pridjev “hrvatski”, pa je tako Hrvatska čitaonica u Vrpolju morala naziv promijeniti u “Čitaonica u Vrpolju”, kao i otkazati pretplatu na izdanja Matice hrvatske, Društva Sv. Jeronima i drugih hrvatskih nakladnika, a umjesto njih se pretplatiti na neke knjige i listove iz Srbije.¹⁴

Iste je godine zabranjeno djelovanje Hrvatske pučke knjižnice u Oriovcu, a uništen je i dio njenog fonda. U sličnom je duhu 1931. zatvorena Hrvatska čitaonica u Novoj Gradiški, a umjesto nje se četiri godine kasnije osniva Jugoslavenska građanska čitaonica. Iako se nije dešavalo unutar teritorija Kraljevine, važno je spomenuti i brojne hrvatske knjižnice i čitaonice u područjima okupiranim od strane Italije, koje su također zatvarane i čak spaljivane, pri čemu su stradale brojne knjige.

Što se pisaca i ostalih intelektualaca tiče, u novoj se državi Krleža opet našao na tapeti, a 1931. je njegov *Hrvatski bog Marx* od strane varaždinske žandarmerije ocijenjen kao knjiga „posve boljševičkog sadržaja“, dok su 1933. i 1938. zabranjene njegove *Hiljadu i jedna smrt*, odnosno *Eppur si muove*.¹⁵

No, zabrane su ujedno i najgore što se Krleži dogodilo. Neki drugi hrvatski intelektualci nisu bili te sreće, pa je tako povjesničar i albanolog Milan Šufflay, zbog svojeg zalaganja

---

¹⁴ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3, Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb : Školska knjiga, 2008.

¹⁵ Grbelja, J. Prva kronologija o cenzuri knjiga 1929 – 1941. u Hrvatskoj. // Forum. 42, 7-9(2003), str. 1122-1134.

za stvaranje samostalne hrvatske države, 1931. ubijen po nalogu iz Beograda. Godinu dana kasnije, iz sličnih je razloga izvršen neuspješan atentat na književnika Milu Budaka. Potpisivanjem brošure *Protest i apel*, ovaj su atentat osudili brojni hrvatski intelektualci raznih stavova i političkih orijentacija, a Državna je zaštita brošuru brže-bolje zabranila.¹⁶

Policija i vlasti se do proglašenja diktature, uz par navedenih iznimki, uglavnom nisu uplitale u kazališni repertoar, no nakon 1929. je to postalo čest slučaj. Osim po *hrvatskoj* liniji, predstave su u najvećoj mjeri bile zabranjivane zbog isticanja naprednih i slobodarskih ideja te osude vlasti kao tiranije.¹⁷

Godine 1931., novu kazališnu sezonu trebalo je otvoriti Milčinović-Ogrizovićevom izvedbom drame *Prokletstvo*, no nakon glavnog pokusa, policija zabranjuje predstavu. Iste je godine kazališna uprava predložila policiji uvođenje preventivne cenzure, s ciljem da se izbjegne trošenje vremena i novca na pripremu predstava koje će ionako biti zabranjene. Prijedlog je policija prihvatila i imenovala „komisiju za cenzuru“, koja se već iduće godine osramotila zabranom izvedbe Goetheovog *Egmonta*.¹⁸

Preventivna je cenzura narednih godina zabranila izvedbu brojnih dramskih djela, pa su tako zabranjene ili s repertoara naknadno skinute *Ana traži pravdu* Zlatka Gorjana, *Nema boga – ima boga* Josipa Kosora, *Gaj* Tita Strozija, *Slučaj maturanata Wagnera* Marijana Matkovića, *Celjski grofovi* Bratka Krefta, Bogovićev *Matija Gubec* itd.

Neke su predstave dozvoljene tek nakon što su iz njihovih tekstova uklonjeni sporni dijelovi, pa su tako u okljaštrenoj verziji izvođene Cankareva *Za dobro naroda*, *Dvanaest stolica* Iljfa i Petrova, *Nasukani* G. B. Shawa, Cesarčev *Sin domovine*, *Tovarišč* Jacquesa Devala te Krležin *U logoru*, između ostalih.

Primjerice, iz *Nasukanih* je cenzura brisala sva mjesta na kojima se spominju Marx, Lenjin, revolucija i sentencije protiv imperijalizma i kolonijalizma.

---

¹⁶ Isto.

¹⁷ Batušić, Slavko. Hrvatska pozornica : studije i uspomene. Zagreb : Mladost, 1978.

¹⁸ Isto.

Cankareva satira *Za dobro naroda* je prije zabrane iz 1934. doživjela dvije izvedbe. Zabranjena je zbog iznošenja proturežimskih stavova, a ponovno izvođenje dozvoljeno je tek tri godine kasnije, nakon što je iz nje izbačen sljedeći tekst: “*Kada se u slugama probudi gospodin, u robovima kralj... kada više ne bude 'naroda', kada budu samo ljudi, sami svoji, smjeli i ponosni, kraljevi u prnjama. Tada više neće biti toga naroda koji capka pod svačijim uzdama...*”, dok je iz Cesarčeva *Sina domovine* izbrisano, između ostaloga, i sljedeće: “*Sva domovina se još više pretvorila u haračilište za haračlije s privredom koja pada, s porezima koji rastu, s bijedom koja se liječi ovrhom i batinom, s prosvjetom čije je svjetlo stalno u opasnosti da ga ugasi mrak tamnice*”.¹⁹

Kako je sastavljanje potpunog popisa zabranjenih knjiga iz više razloga bilo vrlo osjetljiv i zahtjevan potez, državni su se organi ograničili na sastavljanje popisa knjiga i tiskovina čiji je uvoz zabranjen, pa je tako 1931. na temelju *Zakona o rasturanju stranih novina i časopisa*, sastavljen *Spisak publikacija kojima je ulazak u našu kraljevinu zabranjen*. U popisu je navedeno ukupno 248 naslova iz Albanije, Amerike, Austrije, Bugarske, Čehoslovačke, Engleske i drugih zemalja, a uvoz ruskih knjiga zabranjen je u potpunosti.²⁰

Velik dio knjiga čiji je uvoz bio zabranjen činile su tiskovine hrvatskih iseljenika, koji su u inozemstvu slobodno pisali i kritizirali jugoslavenske vlasti, a također su zabranjeni časopisi crnogorskih emigranata i makedonskih rodoljuba.

Godine 1932. zabranjena je predstava *Zimsko sunce* Viktora Cara Emina, koju je varaždinska Gradska policija zabranila jer je smatrala da bi tijekom izvedbe došlo do “*plemenskih demonstracija sa strane protivnika današnjeg režima i današnjeg stanja*”.²¹

U travnju 1933. su, osim Krležine *Hiljadu i jedne smrti*, zabranjene *Film naših dana* Gene R. Senečića i zbirka pjesama *Sunce nad oranicama* Dragutina Tadijanovića.

---

¹⁹ Isto.

²⁰ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3, Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb : Školska knjiga, 2008.

²¹ Grbelja, J. Prva kronologija o cenzuri knjiga 1929 – 1941. u Hrvatskoj. // Forum. 42, 7-9(2003), str. 1122-1134.

Senečićovo je djelo zabranjeno zbog “teške povrede javnog morala”, tj. “opisivanja života najelitnijeg društva jednoga grada, koji prikazuje vrlo nemoralnim, te kod prikazivanja upotrebljava ružne i pogrдне riječi”.²²

Tadijanovićevo je zbirka, za koju je Državno tužilaštvo, usput, u kratkom sadržaju navelo “*Molio je Boga za uspjeh na tomboli, pa je unatoč tomu izgubio, te veli da bi rado prošetao gradom sa Bogom da mu plune u njegovu svetu bradu*”, također zabranjena zbog povrede javnog morala.

Nakon smrti kralja Aleksandra 1934., ta i naredna godina su u pogledu cenzure prošle relativno mirno, sa tek 28 zabrana godišnje, no zato se 1936. cenzura vraća u punoj snazi, sa čak 64 zabrane, a tada su se među zabranjenim knjigama i brošurama našli *Hrvatsko pitanje u Jugoslaviji* Josipa Smodlake, *Poštenoj demokratskoj javnosti* i *Problemi Dalekog istoka* Stevana Galogaže, *Koraci tutnje* Stevana Minderovića, Pavičićev *Memento*, Šolohovljev *Der Stille Don* itd.

Iz Ministarstva unutrašnjih poslova je 1937. stigla naredba da se, u svrhu suzbijanja komunističke propagande, *izvrši pregled svih prodavaonica, trafika i onih radnji koje prodaju novine i publikacije, a vlasnicima istih pismeno saopći da će ubuduće za držanje takvih stvari biti kažnjeni*.²³

Na naredbu su odgovorili brojni državni organi te izvršili pregled spomenutih trgovina, no nisu otkrili ništa značajno. Iste je godine Državna zaštita pisala o ubacivanju komunističke literature u državu, umetane u nezabranjene knjige, i naredila strožu kontrolu međunarodnih poštanskih pošiljki.

Godine 1938. zabranjeno je 75 brošura i knjiga. Tako su, primjerice, zabranjene *Bukve* Hasana Kikića, i to zbog njegove ljevičarske orijentacije, kao i zbog toga što su Hrvatsku nakladu, koja je knjigu izdala, vodili ljevičari i komunistički simpatizeri.

---

²² Isto.

²³ Grbelja, J. Prva kronologija o cenzuri knjiga 1929 – 1941. u Hrvatskoj. // Forum. 42, 7-9(2003), str. 1122-1134.

U lipnju iste godine zabranjena je *Turiptida* Marka Ristića, koja je “svojim sadržajem u cijelosti tvorila krivično djelo kažnjivo po Zakonu o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi”, a svih 440 tiskanih primjeraka je zaplijenjeno. Zabranjena je i drama *Iz četrdeset osme* Zdenke Smrekar, za koju je uprava policije procijenila da bi u “tadašnjim prilikama mogla djelovati vrlo dvoлично i harangerski”, a prikazivanje je dozvoljeno tek godinu dana kasnije.²⁴

U ožujku 1939. zabranjena je *Sedmi be – Iz dnevnika jednog srednjoškolca* Josipa Horvata, i to također zbog toga što je sadržajem tvorila krivično djelo. Krajem godine je zabranjena i zbirka pjesama *Iznad ponora* I. Katića, a velik dio naklade zaplijenjen, dok se na listi zabranjenih našla i zbirka *Beli Mugri* makedonskog pjesnika Koče Racina. U to su vrijeme zabranjeni i časopisi *Izraz*, *Pečat*, *Naše novine* i *Novi student*, a njihovih čak 24-ero urednika i suradnika je policija „evidentirala“.

Godine 1940. je u Hrvatskoj zabranjeno 147 listova i časopisa, 115 letaka, 71 brošura te desetina domaćih i stranih knjiga. Zabranjene su, između ostalog, *Kod malih sovjetskih naroda* Augusta Cesarca i Kaštelanova zbirka pjesama *Crveni konj*.²⁵

U zadnjoj godini postojanja Kraljevine Jugoslavije, 1941., zabrane nisu prestajale, pa su se na udaru našle pjesme iz ruskih filmova, zemljopisne i dopisne karte, razne publikacije, brošure i knjige. Zabranjene su *Kuća oplakana* R. Bosanca, po običaju krivično djelo kažnjivo zakonom, *Novele i humoreske* Ivana Triplata, kao i Glojnariceva *Masonerija u Hrvatskoj*, *Mladi kralj Dušan* Petra Petrovića-Pecije te protunjemačka brošura naslovljena *Mein Kampf*.²⁶

Nepoznato je koliko je intelektualaca stradalo i progonjeno u Kraljevini SHS i Jugoslaviji, no samo je 1936. policija evidentirala preko 160 publicista i književnika.²⁷

---

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Grbelja, J. Prva kronologija o cenzuri knjiga 1929 – 1941. u Hrvatskoj. // Forum. 42, 7-9(2003), str. 1122-1134.

²⁷ Isto.

Ostaje i fascinantna podatak da je od uspostave Kraljevine Jugoslavije do 1937. zabranjeno čak 806 naslova, od kojih su neki zabranjeni i po stotinjak puta.²⁸

CENZURA KNJIGE U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ (1941.-1945.)

Nezavisna Država Hrvatska službeno je uspostavljena 10. travnja 1941., proglasom Slavka Kvaternika i pod *visokim pokroviteljstvom* Njemačke i Italije, a protezala se područjem Banovine Hrvatske, Vrbaskom banovinom te dijelom Bosne i Hercegovine.

Iako ime države sugerira drugačije, Nezavisna Država Hrvatska bila je sve samo ne nezavisna. Kao i mnoge druge europske države iz tog perioda, NDH je bila marioneta prividne samostalnosti – primjerice, dogovorom hrvatskih i njemačkih vlasti iz svibnja 1941., njemački su gospodarski interesi dobili *poseban* status, što je značilo da je Njemačka mogla slobodno iskorištavati hrvatska prirodna bogatstva, njemačke su tvrtke dobile koncesije za ovdašnja naftna polja, a troškove njemačkih vojnih postrojbi stacioniranih unutar Hrvatske podmirivala je upravo NDH.

Nadalje, Rimskim je ugovorima Italiji prepušten velik dio Dalmacije, koji je Hrvatskoj vraćen nakon talijanske kapitulacije 1943., no upravu nad tim prostorima preuzela je Njemačka. Osim toga, Mađarska je pripojila Međimurje, a NDH je bila nemoćna jer je na mađarsku stranu stala Njemačka.

S ideološke je strane NDH bila određena dvama glavnim odrednicama: povijesnim naslijeđem, oblikovanim u ideju o nacionalnoj i državnoj posebnosti, te prihvaćanjem nacističkih i fašističkih načela. Između tih odrednica nastojao se postići određen sklad, što se odrazilo u zakonodavstvu i političkoj praksi.²⁹

---

²⁸ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3, Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb : Školska knjiga, 2008.

²⁹ Matković, H. Povijest Nezavisne Države Hrvatske. 2. izd. Zagreb : Naklada Pavičić, 2002. Str. 175.

Život u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nije se pretjerano razlikovao od života pod srodnim režimima: po uzoru na nacističku njemačku, uvedeni su rasni zakoni usmjereni protiv Židova i Roma, a ubrzo je započelo i fizičko uništavanje manjina.

Slično su prošli i ustašama mrski Srbi koji su živjeli u Hrvatskoj, a na listi su se našli i komunisti, Hrvati ljevičarskih uvjerenja i ostali *nedržavotvorni* elementi. U svrhu likvidacije nepoželjnih osnivani su logori, pogubljeni su deseci tisuća ljudi a ustaška je brutalnost nerijetko znala zaprepastiti i nešto uglađenije Nijemce.

Ulaskom partizanskih trupa u Zagreb, Nezavisna Država Hrvatska pada 8. svibnja 1945. Ustaški dužnosnici napuštaju državu, a nastankom Jugoslavije za Hrvatsku nastupa još jedno, u izvjesnoj mjeri mučno razdoblje.

Izdavačka djelatnost u NDH bila je prilično razvijena; štoviše, doživjela je pravi procvat jer se konačno moglo, eto, “*otvoreno govoriti o stvarima koje su godinama bile prešućivane i potiskivane*”.³⁰

S druge strane, tiskana djela koja se nisu ideološki uklapala u koncept novonastale države pala su kao žrtve cenzure, koju je u početku nadziralo i provodilo Državno tajništvo za promičbu, zatim Državni izvještajni i promičbeni ured i, na kraju, Glavno ravnateljstvo za promičbu.

---

³⁰ Turčinec, Z. Knjiga u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Magistarski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 1998. Str. 74.

Suspenzivna cenzura u NDH

Suspenzivna se cenzura u NDH prvi put javlja 19. srpnja 1941., kad je Nikola Toth, pročelnik za pučke škole Ministarstva bogoštovlja i nastave, školskim knjižnicama uputio *Upozorenje* u kojem stoji da sve knjige pisane u *srpskom* duhu i štampane ćirilicom treba odmah izlučiti iz školskih knjižnica, osim ako se radi o znanstvenim i strogo stručnim sadržajima.³¹

Knjige je trebalo predati u sabiralište kod odnosne kotarske oblasti (tj., gradskog poglavarstva), a nakon što ih se skupi dovoljno, bile bi otpremljene nakladnom odjelu Hrvatske državne tiskare u Zagrebu. No, izlučivanje nepodobnih knjiga u početku nije išlo glatko. Procjena sadržaja bila je prepuštena knjižničarima, koji često nisu znali što učiniti i trebaju li odstraniti srpske knjige tiskane latinicom ili djela svjetskih književnika tiskana na ćirilici.

Nakon što je Ministarstvo obasuto upitima knjižničara u nedoumici, 3. rujna 1941. državni tajnik u ministarstvu, Marko Veršić, potpisuje naredbu o *Izlučivanju knjiga iz školskih knjižnica*, koja je bila mnogo preciznija i definirala što iz knjižnica treba izlučiti: sve knjige tiskane ćirilicom, sve knjige tiskane latinicom, a pisane od srpskih pisaca te sve knjige koje, prema sudu knjižničara, zbog svog sadržaja ne mogu ostati u knjižnici. Budući da je zadnja točka opet bila podosta neodređena, knjižničari su se našli u prilici od uništenja spasiti brojne primjerke vrijedne građe, što su uvelike i činili.

Nadalje, u naredbi je bilo navedeno i kako postupati s izlučenim knjigama: pohraniti ih na posebnom mjestu i učenicima onemogućiti posudbu. Osim toga, sve izlučene knjige te sve preostale knjige u školskim knjižnicama bilo je potrebno popisati i kopije popisa dostaviti ministarstvu na pregled i odobrenje.

---

³¹ Službeni glasnik Ministarstva bogoštovlja i nastave 1, 5 (1941), str. 284. Navedeno prema: Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3: Od početka hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb : Školska knjiga, 2008. Str. 495.

Dvije godine kasnije, u državi je zavladała nestašica papira za tiskanje novina i novih knjiga, a vlasti su se dosjetile da bi kao sirovinu mogle koristiti knjige izlučene iz školskih knjižnica. Odjelni pročelnik Ministarstva narodne prosvjete, Mate Orešković, svim je pučkim školama poslao dopis u kojem je pozvao “*sve ravnajuće učitelje i ostalo učiteljstvo, da sa školskih tavana i drugih spremišta uklone sve neuporabive stare školske knjige, stare nevažne tiskanice i ostali neuporabivi stari papir, ukoliko ovakvog imadu. Sve ovo imade se predati školskoj, odnosno ustaškoj mladeži koja će to skupiti i prenieti u sabiralište ovakvog tvoriva.*”³²

U dopisu je također stajalo i da u svaku školsku knjižnicu treba uvrstiti po jedan primjerak svake od izlučenih knjiga, u svrhu prikazivanja povijesnog razvoja u pisanju školskih knjiga.

Budući da su izlučivanjem knjiga iz školskih knjižnica posao obavili tek polovično, ustaše tijekom veljače 1942. objavljuju *Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, poslan svim velikim kotarskim župama, koje su taj, strojno umnožen, popis slale poglavarstvima kotarskih oblasti. Kotarske su oblasti pak bile dužne upoznati javne knjižnice i knjižare sa njegovim sadržajem.

Popis je sadržavao imena oko stotinu domaćih i stranih pisaca, kao i naslove časopisa poput *Danas*, *Pečat*, *Izraz* te raznih marksističkih, jugoslavenskih, anglofilskih i sličnih tiskovina. *Popis* je bio objavljen i u vjerskim časopisima poput *Katoličkog lista* te *Luči*, a bilješka kojom je taj popis popraćen u *Katoličkom listu* objašnjava što ih je nagnalo na objavljivanje:

“Od srca pozdravljamo ovu odluku hrvatske državne vlasti, koja će tako spriječiti daljnje trovanje naše mladeži. Kamo sreće, da su prije barem profesori Hrvati u hrvatskim školama više pazili, što se nabavlja za školske knjižnice i đaci čitaju!

---

³² Službeni glasnik Ministarstva bogoštovlja i nastave 3, 11 (1943), str. 500. Navedeno prema: Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3: Od početka hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do danas, str. 496.

Bilo bi više u školi reda i discipline, čiste mladosti i prave radosti, više rodoljublja i kršćanske požrtvornosti, manje mladih staraca i zločinačkih tipova. Srbija je trpjela, da joj omladina čita kojekakve bljuvotine, pa je zato postala posve minirana od rušilačkog komunizma i zato doživjela dane, gore od tzv. albanske golgote, i to u vlastitoj kući. Što se u Srbiji trpjelo od kratkovidnosti, to se u Hrvatskoj slalo iz proračunane pakosti, samo zato, da što više oslabi kod nas moralnost, a s njom i otporna narodna snaga. Hvala Bogu, tome je sada kraj! Ustaška hrvatska dići će visoko svijest, moralnu odgovornost, a s njom i otpornu narodnu snagu protiv svakog neprijatelja.”³³

Zabilježeni su i slučajevi knjižničara koji su s izlučivanjem knjiga krenuli i prije objave *Popisa*, pa je tako iz Hrvatske čitaonice u selu Kuti vlastima poslan dopis u kojem ih odbor Kulturno prosvjetnog društva Hrvatske čitaonice sela Kuti obavještava o odstranjivanju nepoćudnih knjiga.

Naime, oni su odmah po uspostavi NDH počeli izlučivati knjige pisane ćirilicom i one “protuhrvatskih” pisaca. Na popisu odstranjene literature našle su se 24 knjige, poput Krležinih *Balada Petrice Kerempuha*, *Naša sloboda* Woodrowa Wilsona i sličnih. Iako je uobičajena praksa u takvim slučajevima bila drugačija, u selu Kuti su izlučene knjige odmah uništene, što im vlasti najvjerojatnije nisu zamjerile.

Ipak, *Popis* je nekim knjižničarima stvarao probleme. Kako nije bio naročito ažuran, ponovno su se pojavile dvojbe oko toga koje knjige treba izlučiti, a koje ne. U slučaju knjižnice Radničke komore, upit je poslan Državnom tajništvu za promičbu, a u odgovoru je naloženo uklanjanje knjiga marksističko-propagandnog karaktera te knjiga koje bi bile nećudoredne, što je automatski eliminiralo velik broj vrijednih socioloških, znanstvenih, ekonomskih i kulturno-političkih djela.

Raspačavanje nepoželjne građe u knjižnicama kontroliralo se i povremenim slanjem povjerenika, čija je zadaća bila provjeriti pridržavaju li se knjižničari naredbi dobivenih

---

³³ Katolički list. 4, 93(1942), str. 43.-44. Navedeno prema: Stipčević, A. Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 43, 3(2000), str. 91-97.

od Državnog tajništva za promičbu, a slično je bilo i u knjižarama. Naime, 23. svibnja 1941. Državno je tajništvo svim velikim župama uputilo dopis koji je najavljavao da će ovlaštene osobe *“obaviti pregled svih knjižara i papirnica, te knjižnica pojedinih ustanova i da će iz istih odstraniti sve one knjige, brošure i listove kojih je sadržaj štetan i uperen protiv interesa hrvatskog naroda.”*³⁴

No, izgleda da su ovi povjerenici bili poprilično nekompetentni, na što je ukazivao dopis Trgovačke komore, u kojem stoji da se *“knjižari na teritoriju ove Komore, a naročito zagrebačke, tuže da povjerenici plijene i odnose razne knjige i to bez ikakvog sistema, tako da se u jednoj knjižari pojedina djela plijene, dok se u drugoj ta ista djela ostavljaju.”*

U daljnjem je tekstu zamoljeno da se pri Državnom odvjetništvu *“imenuje posebno odbor, sastavljen od dvojice književnika, jednog štampara, dvaju knjižara te dvojice predstavnika Državnog tajništva za propagandu, kojem bi bila zadaća, da odredi koja se djela imadu zaplijeniti i povući iz prometa.”*³⁵

Glavni ustaški stan i Ustaška mladež osnovali su posebna povjerenstva koja su u pratnji Gradskog redarstva obilazila knjižare, tiskare, nakladne zavode i stanove te plijenila knjige. Tako je Đuro Baloković, ustaški povjerenik za omladinu, u *Vinkovačkom tjedniku* objavio članak o velikoj pljenidbi knjiga na području Vinkovaca, prilikom koje su zaplijenjene *“sve knjige koje propagiraju velikosrpsko-jugoslavensku ideju, zatim sva pornografija, kriminalni stripovi, sektarske brošure i slično.”*

---

³⁴ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3: Od početka hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do danas, str. 499.

³⁵ Isto.

“Sve ono što ruši hrvatsku državnu misao, vjeru, moral naših otaca, mora u vatru.”, nastavlja Baloković. “Naročito treba paziti na komunističku literaturu. Prema primjeni Kaznenog zakona paragraf 92. svako ilegalno štampanje i širenje komunističkih letaka i brošura kažnjava se smrću.”, zaključuje on.³⁶

Neke od knjiga čije su cjelokupne naklade zaplijenjene već u travnju 1941. bile su *Krivotvoritelji* André Gidea, *Dnevnik iz Engleske* Karela Čapeka, *Osvojenje sjevernog pola: 2. dio* Mihaila Vodopjanova, *Mladež bez Boga* Ödöna von Horvátha, *Đavo govori španjolski* Zdeneka Nemečeka te *Nemirno srce* Stefana Zweiga.³⁷

Uvidom u *Popis* nemoguće je ne primijetiti neukost njegovih sastavljača. Naime, još tada poznat pisac Ernest Hemingway je u *Popisu* prekršten u Ernesta Henningwaya, a kasnije i u Henninwaya. Publicistu i novinaru Egonu Erwinu Kirschu netko je promijenio ime u Egon Ernin, a sovjetskoj publicistkinji Aleksandri Kollontaj je, preimenovanjem u Aleksandra Kolontaja, promijenjen čak i spol.

Od ovakvih su gafova ipak problematičniji bili razlozi zabrane određenih autora. Naravno, jasno je zašto su ustaške vlasti zabranjivale djela ljevičara poput Lenjina, sovjetskih pisaca poput Gorkog i Tolstoja ili osoba poput Marxa i Engelsa, no mnoge su zabrane bile neutemeljene i besmislene. Primjerice, djela politički neutralnih autora poput Jacka Londona smatrana su nepoželjnima, kao i ona sovjetskih pisaca Isaaka Babelja i Borisa Piljnjaka, koji su skončali u staljinističkim gulazima.

Na popisu su se našli i njemački velikani poput Thomasa i Heinricha Manna, koji su za hrvatske pojmove bili prilično bezopasni, a jedino smisleno objašnjenje za ovakve zabrane je da su se sastavljači rukovodili nacionalsocijalističkim *Popisom štetnih i nepoželjnih knjiga*, tiskanom 1936. i dopunjavanom do 1944.

---

³⁶ Turčinec, Z. Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 43, 3(2000), str. 79-90.

³⁷ Hergešić, I. O nakladnom radu i cenzuri pod ustaškim režimom. // Republika 1, 3 (1945). Str. 215. Navedeno prema: Turčinec, Z. Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, str. 79-90.

Preventivna cenzura u NDH

Ustaške su se vlasti rado koristile i preventivnom cenzurom. Cenzuru su provodili Državni izvještajni i promičbeni ured te Glavno ravnateljstvo za promičbu, a njihovi su čelnici ujedno bili i glavni cenzori. Ništa nije moglo ići u tisak bez njihova odobrenja, a sve tiskovine koje su prošle cenzuru su, uz odobrenje, dobile i broj.

Na udaru cenzora našla se Suvremena biblioteka, nakladnička kuća i knjižnica Josipa Čaklovića, koji je 1942. ubijen u Jasenovcu. Nadalje, sadržaj rukopisa namijenjenih objavljivanju često je bio sporan, a razlozi zabrane su uglavnom jasni. Primjerice, *Most sv. Ljudevita Kralja Kabala* Thorntona Wildera bio je okarakteriziran kao napad na vjeru i kao takav nepodoban. *Vampir* Wladysława Stanisława Reymonta bio je zabranjen zbog tematiziranja spiritizma, što je uzbuđivalo narod.

Kraljica Kristina Hane Szasz zabranjena je zbog toga što u švedska kraljica u romanu prelazi na katolicizam, što je moglo uvrijediti protestantske Nijemce.³⁸

Cenzori su ponekad znali napraviti propust, pa je tako dozvoljen njemački original knjige *On i ona* B. Kellermana, koji je u Njemačkoj, zbog autorovog židovskog porijekla, bio zabranjen. Dogodilo se i da nisu propustili Croninovu *Gospođu s karanfilima*, budući da je autor bio Englez, no grešku su uvidjeli kad im je predložen njemački prijevod iste knjige, objavljen u Zürichu. Ni Držićev *Dundo Maroje* nije bio popularan među cenzorima, poglavito zbog toga što je Siegfried Kasche, njemački poslanik u NDH, bio uvrijeđen likom njemačkog grofa Uga Tedeška, koji se baš i nije uklapao u predodžbu o arijevsom *Übermenschu*.

Ipak, cenzori su povremeno napravili poneki kompromis. Primjerice, Tone Valić, autor nagrađene zbirke novela *Štorice iz proštime*, iz sukoba sa cenzorima izlazi kao pobjednik. Naime, dotična je zbirka sadržavala novelu *Dvi sestre*, koja opisuje sudbinu sestara zapalih u prostituciju, što cenzura nije htjela odobriti.

---

³⁸ Turčinec, Z. Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, str. 79-90.

Kako autor nije dopustio da se sporna novela ukloni, nego je želio cijelu zbirku povući iz tiska, cenzura ju je ipak odobrila bez ikakvih izmjena.

Jedina nakladna ustanova koja nije imala problema s cenzurom, osim u slučaju knjiga Vladimira Nazora, bio je Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod, budući da do 1944. izdanja ministarstava i državnih ustanova nisu potpadala pod cenzuru državnih vlasti. No, u prosincu 1944. imenovan je tročlani Nadzorni odbor, bez čijeg odobrenja Hrvatski izdavački (bibliografski) zavod nije mogao ništa izdati.³⁹

Cenzuru je u NDH otežavala vrlo razvijena prijevodna djelatnost. Kako državna tijela zadužena za cenzuriranje knjiga nisu bila sposobna procijeniti što treba prevesti, a što ne, dužnost odlučivanja o tome prepuštena Matici hrvatskoj, koja je dobila cenzorske ovlasti. Štoviše, Matica hrvatska dobila je ekskluzivno pravo izdavanja hrvatskih prijevoda svjetske beletristike i pučke književnosti, no tiskati su ih smjeli i drugi nakladnici uz odobrenje Ministarstva bogoštovlja i nastave. Ipak, zadnju je riječ i dalje imalo Ministarstvo, što znači da i dalje nitko nije smio ništa tiskati bez njihova odobrenja.

Matica hrvatska je povremeno znala ignorirati naredbe i tiskati knjige bez dopuštenja nadležnih institucija, što je Glavno ravnateljstvo za promičbu primijetilo te izdalo zabranu daljnjeg tiskanja knjiga bez predloženog odobrenja. Iako je skori pad Nezavisne Države Hrvatske bio neminovan, Glavno ravnateljstvo je skoro do samog kraja provodilo odredbe, pa su tako u veljači 1945. zabranjena dva izdanja Matice hrvatske – *Razgovor o Europi* Paula Valérya te *Problem novca između dva rata* Johna Maynarda Keynesa.

Ispravljanje tekstova

Iako tehnički spada u kategoriju preventivne cenzure, ispravljanje tekstova zaslužuje posebno poglavlje jer su razlozi i rezultati ispravljanja nerijetko bili bizarni.

---

³⁹ Turčinec, Z. Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, str. 79-90.

Ovaj je oblik cenzure podrazumijevao “čišćenje” knjiga prije odlaska u tiskaru, tj. ispravljanje izraza koji bi nekome mogli zasmetati. Nakon obavljenog “čišćenja”, konačne verzije rukopisa vjerojatno nisu mogli prepoznati ni sami autori.⁴⁰

U primjeru Begovićeve *Gige Barićeve*, pojam “mlade slavenske države” zamijenjen je Hrvatskom. Opaska “... – koji je još na nesreću bio talijanofil” izbačena je, jer ljubav prema Talijanima u NDH nije smjela biti smatrana nesrećom.

U inzistiranju na jezičnoj čistoći, brojni srbizmi su bili zamijenjeni hrvatskim izrazima, što je prilično apsurdno ako uzmemo u obzir da ih je pisac stavljao u usta Srbima, koji nemaju običaj govoriti zagrebačkim kajkavskim.⁴¹

Besmislene prepravke nisu stale na tome. Primjerice, u romanu čija se radnja odvijala u poratnom Zagrebu, dinari su promijenjeni u kune, iako ta valuta u to vrijeme nije postojala. Pred pojmove Jugoslavije i Čehoslovačke trebalo je ubaciti riječ “bivša”, unatoč tome što su u vremenskom okviru koji roman obuhvaća obje države bile vrlo aktualne i postojeće.⁴²

Nije se smjelo spominjati da je u Vrlici postojala “*čedna pravoslavna crkva*”, jer je bilo teško zamisliti da u Dalmatinskoj zagori postoje pravoslavci, a naročito čedni. Osim prepravljanja, neki su dijelovi jednostavno izbačeni iz romana, poput onog o vanbračnim parovima koji spavaju zajedno, što je već kao zamisao predstavljalo opasnost za javni moral.

Ostali cenzori na području NDH

Provođenje cenzure na području NDH nije bilo rezervirano samo za ustaše – prema nepodobnim knjigama su podjednako nemilosrdni bili njemački i talijanski okupatori, kao i partizani te četnici.

---

⁴⁰ Turčinec, Z. Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, str. 79-90.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

Primjerice, Talijani su u okupiranim gradovima knjižnice čistili od svih knjiga pisanih na hrvatskom, bez obzira na njihov sadržaj.

Zabilježeno je i nedjelo splitskih fašista, koji su 12. lipnja 1942. upali u splitsku sinagogu te na lomači spalili veliku količinu vrijednih knjiga, dokumenata, dragocjenih primjeraka vezenog tekstila i sličnog. Nakon toga su provalili u obližnju židovsku knjižaru te njenim sadržajem podjarili lomaču.⁴³

Iako njemački odnos prema knjigama nije bio politički motiviran, i oni su se iskazali kao primitivci, o čijem ponašanju svjedoči Stanko Trpin, knjižničar u samoborskoj “Knjižnici i čitaonici”. Dotični je opisao postupke njemačke SS jedinice Wiking, za koju tvrdi da je 1941. ili 1942. zaposjela prostore Hrvatskog doma i knjižnice te sve knjige izbacila pred zgradu.

O partizanskom uništavanju knjiga nema mnogo pisanih svjedočanstava, no svjedoci se sjećaju partizanskog ulaska u Zadar. Budući da je Zadar sve do tada bio pod talijanskom upravom, partizani su zaključili da je grad pun “fašističkih” knjiga. Čini se da su stvari shvaćali dosta jednostavno, budući da je njihova definicija fašističkog bila “sve vezano uz Italiju.”

Knjige pronađene u prostorijama gradske općine spalili su na trgu, a pri tome u gorućoj hrpi nisu uočili veliku količinu knjiga iznimne vrijednosti, poput *Enciclopedia Italiana Treccani*, djela talijanskih klasika i sl. Također, partizani su tijekom rata spalili i knjižnicu franjevačkog samostana u Širokom Brijegu, prilikom čega je izgorjelo oko 150 tisuća knjiga, časopisa i novina, a ubijeno je i tridesetak fratar.⁴⁴

---

⁴³ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3: Od početka hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do danas, str. 499-500.

⁴⁴ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3: Od početka hrvatsko narodnog preporoda (1835.) do danas, str. 500.

CENZURA KNJIGE U JUGOSLAVIJI (1945-1990)

Temelji Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, odnosno Demokratske Federativne Jugoslavije, kako se prvotno zvala, uspostavljeni su još za vrijeme NDH, gdje je partizanski pokret od 1942. osnovao politička tijela koja će postati temelj budućeg uređenja države.

Prije kraja rata, već u ožujku 1945., Jugoslavija je priznata od strane zapadnih sila, a 29. studenog iste godine proglašena je Republika. Donešeni su ustavi 6 federalnih jedinica koje čine novu državu (Slovenija, Hrvatska, BiH, Srbija, Crna Gora i Makedonija), a u državne granice se vraćaju područja prethodno oduzeta od strane Sila Osovine.

Prvih nekoliko godina nove države obilježeno je represijom nad neistomišljenicima, kolektivizacijom, nacionalizacijom i jednopartijskom diktaturom.

Nakon 1948. i rezolucije Informbiroa, prestaje sovjetski utjecaj i Jugoslavija se okreće Zapadu, osniva pokret nesvrstanih te, zahvaljujući izvanblokovskoj politici koju je vodila, uživa velik međunarodni ugled.⁴⁵

Poslije gospodarskih i društvenih reformi u šezdesetima, Jugoslavija ulazi u svoju najprosperitetniju fazu, no demokratizacija je također ugrozila partijski monopol, čemu je doskočeno smjenama u rukovodstvu Saveza Komunisti, kojima je spriječena daljnja demokratizacija i reforme.

Godine 1980. umire Tito i ponovno se javljaju političke i nacionalne krize, čemu je naročito doprinijela provala nacionalizma u Srbiji, gdje na čelo Saveza Komunisti dolazi Slobodan Milošević. Ukida se autonomija Kosova i Vojvodine, a službena srpska politika otvoreno pokazuje pretenzije na teritorije ostalih republika, što 1990. kulminira na posljednjem partijskom kongresu u Beogradu, gdje su hrvatska i slovenska delegacija napustile Kongres, čime se raspada Savez Komunisti i samim time Jugoslavija.⁴⁶

---

⁴⁵ Jugoslavija. Proleksis enciklopedija. 2012. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/29379/>

⁴⁶ Isto.

Poratne godine (1945. – 1953.)

Za razliku od Nezavisne Države Hrvatske, cenzura u Jugoslaviji službeno nije postojala, budući da je Jugoslavija na papiru bila slobodna i demokratska zemlja, a cenzuri su pribjegavali totalitarni, protunarodni režimi poput ustaškog. Zapravo, stvari su u praksi bile dosta drukčije.

Kontrola štampe od strane revolucionarnih snaga bila je planirana još prije pada NDH, pa je tako već 8. veljače 1945. donešena *Odluka o obveznom dostavljanju štampanih stvari na području Jugoslavije*, koja je zahtijevala da tiskari na području novouspostavljene Jugoslavije državnim tijelima dostave ukupno osam primjeraka svake tiskovine. Iako odluka generalno nije bila sporna, u njoj je posebno istaknuto bilo da su stampari dužni dostaviti obvezne primjerke *prije* raspačavanja, čime se očito nastojalo dobiti dovoljno vremena za sprječavanje distribucije štetnih knjiga.⁴⁷

Ubrzo nakon uspostave nove države, dolaze i novi zakoni. U nastojanju da se obračuna sa fašističkom ostavštinom NDH, 10. kolovoza 1945. objavljuje se *Naredba o zabrani ustaške i fašističke i literature*, kojom se obustavlja prodaja svih publikacija izašlih nakon 10. travnja 1941. i tiskanih na hrvatskom, njemačkom ili talijanskom jeziku.

Dva tjedna kasnije, 24. kolovoza 1945., objavljen je prvi jugoslavenski *Zakon o štampi*, koji obznanjuje da je u Jugoslaviji štampa slobodna te da nitko ne može biti spriječen u slobodnom izražavanju svojih misli putem štampe, osim u slučajevima koje Zakon predviđa, a lista predviđenih slučajeva bila je podugačka.

Primjerice, izdavači, urednici i članovi uredništva publikacija nisu mogle biti osobe bez građanskih i političkih prava te svi oni koji su na bilo koji način surađivali s okupatorom ili koristili tisak za širenje pornografije, ucjenjivanje i slične podle svrhe.⁴⁸

---

⁴⁷ Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 43 (3, 2000), str. 117-134

⁴⁸ Isto.

U prosincu iste godine, formira se “aparat za cenzuru” u režiji Odjeljenja zaštite naroda, uz naputak koji propisuje vojnu cenzuru i pregled pošte. Javnu, vojnu cenzuru je vršio Generalštab JNA, i to u doba rata i ostalim izvanrednim situacijama u državi, a pregled pošte su u strogoj tajnosti vršili djelatnici OZN-e.

Naputak je također sadržavao i sedmodjelni popis knjiga koje je iz raznih razloga trebalo hitno zabraniti i onemogućiti njihovo širenje. U prvom je dijelu navedeno 29 knjiga koje je trebalo zabraniti zbog reakcionarnosti, mračnjaštva, misticizma, profašističkih i fašističkih ideja, propovijedanja mržnja prema radničkim klasama i uzdizanja fašističkih vođa, te zbog veličanja amoralnosti i falsificiranja povijesti.⁴⁹

Druga je skupina sadržavala 23 knjige koje je opet valjalo zabraniti zbog propagiranja mračnjaštva, falsificiranja povijesti, propovijedanja mržnje prema radničkim klasama i naročito zbog klevetanja Sovjetskog saveza, a na popisu su se većinom našli antisovjetski orijentirani ruski pisci.

U trećoj je pak skupini navedeno 19 knjiga koje je trebalo zabraniti zbog propagiranja šovinizma, rasne i vjerske mržnje te fašističkih i monarhističkih ideja, a na popisu su bili srpski pisci, crkvene monografije te nekoliko pjesmarica. U četvrtoj je skupini zabranjena 31 knjiga, i to iz sličnih razloga kao u trećoj, uz dodatak toga da su njihovi autori bili izdajnici i kvistlinzi, primjerice, Mile Budak, Laza Kostić, biskupi Ivan Šarić i Janko Šimrak i drugi.

Trinaest knjiga iz pete skupine zabranjeno je zbog *pornografije i izazivanja kriminalističkih nagona u čovjeku*, u šestoj je skupini 20 knjiga zabranjeno zbog *abventističke* propagande protiv države i vojske, propovijedanja okultističkog *sujevjerja* te omraženog *mračnjaštva*, što je značilo da su zabranjeni horoskopi, tumači snova i slično, a u sedmoj skupini je zabranjeno 26 knjiga koje su izlazile u Njemačkoj i Italiji za vrijeme fašističke vladavine ili su profašističkog sadržaja i tiskane na stranom jeziku.⁵⁰

---

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

Razdoblje nakon rata je također obilježilo i čišćenje knjižnica od fašističke i ine literature. Čišćenje su najvećim dijelom obavljali partijski aktivisti koji nisu bili verzirani u književnosti niti generalno kompetentni za takav zadatak, pa su na otpadu završavale i knjige u kojima ništa nije bilo sporno.

Pri tome su korišteni različiti popisi zabranjenih knjiga, a čini se da im je za predložak poslužio "Popis zabranjenih knjiga i listova", koji je 1946. sastavio zagrebački Okružni narodni sud. No, to nije bio prvi popis tog tipa, budući da je nekad ranije sastavljen i popis "Knjiga koje treba hitno zabraniti i onemogućiti njihovo širenje", u kojem je popisano 150 hrvatskih i stranih pisaca čija se djela nije smjelo držati u javnim knjižnicama.⁵¹

Popisi su držani u tajnosti i bili dostupni samo pouzdanim partijskim aktivistima zaduženima za čišćenje knjižnica. Iako bi stavljanje popisa na raspolaganje knjižničarima bilo logičan potez koji bi uvelike olakšao posao, to najvjerojatnije nije učinjeno iz razloga što bi obznanjivanje takvog popisa značilo javno priznanje postojanja cenzure, a vlastima je bilo poželjno ostaviti čim manje pisanih tragova o cenzorskoj praksi.⁵²

Po uspostavi nove države, pojavio se i, u europskoj povijesti, dotad nezabilježen oblik cenzure, a to je cenzura koju su vršili sami radnici u tiskarama. Kako o tom obliku cenzure u tada važećim zakonima o tisku nije bilo ni riječi, bio je protuzakonit, budući da nigdje nije bilo predviđeno da tiskari samostalno odlučuju o tome što će tiskati, a što odbiti.⁵³

No, sami radnici zapravo nisu imali nikakav utjecaj na izdanja njihovih tiskara. Iako su o tome službeno odlučivali radnici, stvarne odluke o odbijanju tiska su donosili partijski komiteti izvan tiskare, a njihove su odluke provodili partijski komiteti tiskara.

---

⁵¹ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3, Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb : Školska knjiga, 2008.

⁵² Isto.

⁵³ Stipčević, A. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj: 1945.-1990. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 48, (3/4, 2005), str. 1-15

Svaki potencijalno nepoćudan rukopis donešen na tiskanje bio je proslijeđen nadležnom partijskom komitetu, koji je zatim odlučivao o daljnjem postupku.

Ukoliko je rukopis bio odbijen, što je najčešće bio slučaj, obaviještavalo se partijskog sekretara tiskare, koji bi sazvao sastanak partijskog aktiva ili samoupravnih organa u tiskari, a oni bi zatim donijeli (već donešenu) odluku da se tiskanje rukopisa odbija. Kako o tim postupcima nema skoro nikakvih zapisa, a direktive nadležnih organa su prenošene usmenim putem, ovaj oblik cenzure je ostao skoro neprimjetan, osim povremeno, kada su odbijana djela poznatih pisaca ili je slučaj procurio u javnost.⁵⁴

Prva žrtva ovog oblika cenzure bila je *Narodni glas – čovječnosti, slobode i pravice*, glasilo HSS-a, koji je zbog u njemu iznesenih stavova bio ugašen već nakon prvog broja, a njegov glavni urednik osuđen je na zatvorsku kaznu. Bilo je još publikacija koje su “radnici” odbili tiskati, poput *Magjarujsaga*, lista na mađarskom, *Kritike*, glasila mladih splitskih intelektualaca, zbornika *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti* i mnoge druge.

Preventivno su zabranjene sve tiskovine koje su širile nacionalnu, rasnu i vjersku mržnju ili pozivale građane na pobunu i nasilno rušenje ustavnog poretka te općenito dovodile opstojnost države u pitanje. S druge strane, inozemne su se tiskovine slobodno uvozile i raspačavale diljem Jugoslavije, osim onih tiskanih na jezicima konstitutivnih naroda Jugoslavije, za što je bilo potrebno posebno odobrenje Saveznog ministarstva za informacije.

Unatoč načelno razumnim propisima, brojne bezopasne knjige bile su zabranjivane, uklanjane iz knjižara i knjižnica te čak i spaljivane. Među prvima je zabranjena knjiga *Jasenovac* Dordža Miliše, tiskane 1946., u kojoj se autor prisjećao svog zatočeništva, no kako su neki od bivših logoraša pisca optuživali za dobre odnose s ustašama, knjiga je zabranjena. Iste je godine zabranjena i knjiga *Tužim* Janka Matka, no kako su se kriteriji mijenjali, 1971. i 1975. izašla su nova izdanja knjige koja nisu bila zabranjena.

---

⁵⁴ Isto.

Očekivano, zabranjena su i sva djela pisca i ustaškog ministra Mile Budaka.

Kako su knjižnice, tj. njihovi fondovi, bile rasadnici potencijalno opasnih ideja, valjalo je i tamo zavesti reda. Već postojeće nepoćudne knjige izlučivane su u posebne, zatvorene fondove, kojima su mogli pristupiti samo nositelji posebnih odobrenja, dok aktualne nepoćudne knjige, npr. vjersku literaturu ili djela političkih imigranata, jednostavno nisu ni nabavljali.

Cenzura u knjižnicama nije stala samo na tome, pa je, primjerice, u zagrebačkoj Knjižnici Božidara Adžije bilo slučajeva da se knjige nepoćudna sadržaja ili autora sklanjaju od korisnika, ne uvrštavaju u bibliografske popise i ne preporučuju korisnicima, iako nisu bile službeno zabranjene niti navedene u indeksu zabranjenih.⁵⁵

Država je posebnu važnost pridavala odgoju djece i mladih, pa je tako 8. travnja 1947. objavljen *Zakon o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe*, koji omladinsku i dječju književnost stavlja pod kontrolu i brigu države, pa se nakon toga omladinske knjige mogu tiskati samo uz prethodno odobrenje ministarstva prosvjete republike na čijem se području tiskaju.

Iduće godine, 4. kolovoza 1948., objavljen je *Pravilnik o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe u NRH*, koji propisuje da svi izdavači moraju Ministarstvu prosvjete dostavljati izdavačke planove dječjih i omladinskih knjiga, u svrhu usklađivanja rada izdavača te usklađivanja s potrebama odgoja i obrazovanja djece i mladih.

Krajem 1949., donosi se *Naredba o obveznom dostavljanju štampanih stvari Bibliografskom institutu FNRJ*, koja je propisala da svako izdavačko poduzeće Bibliografskom institutu FNRJ mora dostavljati po jedan primjerak svega što izađe iz tiska, i to odmah nakon tiska a prije raspačavanja, u stanju namijenjenom raspačavanju.

---

⁵⁵ Vujić, M. Zatvoreni fond cenzuriranih knjiga u praksi jedne knjižnice. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 43, (3, 2000), str. 98-108

Ukoliko djelo izlazi na više jezika, različitim pismima ili u više izdanja, primjerke je potrebno dostaviti za svako izdanje posebno.⁵⁶

U brizi za omladinu, država je 1952. zabranila knjigu stihova *Derdan* Josipa Stošića, tada sedamnaestogodišnjaka, čije su stihove smatrali opasnim po omladinu zbog, ukratko, niske kvalitete i oprečnosti socijalističkom duhu.

Razdoblje nakon Staljinove smrti (1953. – 1970.)

Godine 1953. umire Staljin i nakon toga prestaje opasnost od vojne intervencije SSSR-a, pa se jugoslavenske vlasti posvećuju borbi protiv unutarnjeg neprijatelja. Iako 1955. na snagu stupa *Osnovni zakon o izdavačkim poduzećima i izdavačkim ustanovama*, koji im daje potpunu slobodu u izboru publikacija koje će izdavati, on također inzistira da izdavači objavljuju godišnji izvještaj o publikacijama izdanim u protekloj godini, kao i program publikacija za iduću, što omogućuje pravovremeno reagiranje na pokušaje objavljivanja nepodobnih publikacija.

Vlasti su se nastojale obračunati sa svakim tko je predstavljao prijetnju, pa su se tako odrekle utjecajnog i dotad cijenjenog člana partije, Milovana Đilasa, kojem su zbog otvorenog neslaganja sa službenom politikom oduzete sve političke funkcije, a on sam je više puta zatvaran. Ni njegova djela nisu prošla bolje, pa je tako 1957. zabranjeno unošenje i raspačavanje knjige *The New Class – An Analysis of the Communist System*, u kojoj je proširio svoju kritiku komunizma.

Iz nepoznatog je razloga službenu zabranu doživjelo samo njujorško izdanje knjige, dok su njemačka, argentinska i britanska izdanja, kao i jedno njujorško na engleskom jeziku, dozvoljena i uvedena u fond NSK.⁵⁷

---

⁵⁶ Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 43 (3, 2000), str. 117-134

⁵⁷ Isto.

Godinu dana kasnije, 1958., zabrane postaju sve učestalije, a naročito one serijskih publikacija iz inozemstva. Zabrane su se u pravilu odnosile na pojedine brojeve, no nikad nije bilo naznačeno zbog kojeg je teksta publikacija zabranjena. Krajem 1960., objavljen je *Zakon o štampi i drugim oblicima informacija*, dotad najopširniji zakon o tisku i objavljivanju informacija. Zakon još jednom naglašava kako u Jugoslaviji cenzura štampe ne postoji, no unatoč tome zabranjuje raspačavanje raznih *nezgodnih* tiskovina. Štoviše, propisuje i brojne odredbe čija je svrha očita kontrola štampe.

Godine 1963., zabranjuje se i *Čangi* Alojza Majetića, i to zbog vulgarnog rječnika i prikazivanja mlade generacije u pogrešnom svjetlu. Knjiga je 1980. i 1985. doživjela nova izdanja koja nisu bila zabranjena, što svjedoči o popuštanju cenzure s vremenom.

Državne vlasti nisu bile pretjerano naklone ni vjerskoj literaturi. Nakon rata, sve privatne i crkvene tiskare oduzela je država, pa su rijetke vjerske publikacije tiskane u državnim tiskarama. Iako vjerska literatura tehnički nije bila zabranjena, državne su institucije na svaki način nastojale otežati njihovo izdavanje i prodaju. Ipak, početkom 60-ih, SFRJ počinje pregovarati sa Svetom Stolicom te dopušta slobodno tiskanje nekih vjerskih publikacija, no samo onih potrebnih za bogoslužje i vjerske škole.

Sklapanjem sporazuma sa Svetom Stolicom, nakon 1966. dolazi povoljnije i slobodnije razdoblje za tisak vjerskih publikacija.⁵⁸

Štoviše, vjersko izdavaštvo tih godina doživljava takav uspon da broj crkvenih knjiga krajem šezdestih čak nadmašuje one društveno-političkog i marksističkog sadržaja. No, u svjetovnoj literaturi je sve ostalo po starom, pa tako kraj šezdesetih donosi još jednu zabranu djela Milovana Đilasa - 1969. zabranjuje se *The Unperfect Society Beyond the New Class*, također kritika komunističkog sustava.

---

⁵⁸ Galić, P. Dva zadarska karakteristična primjera boljševičke cenzure knjiga. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 37, (3/4, 1994), str. 227-231

Od Hrvatskog proljeća do Titove smrti (1971. – 1980.)

Godine 1967. Matica hrvatska donosi *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, kojom traži da se u Ustav SFRJ unese odredba o ravnopravnosti četiriju književnih jezika: slovenskog, hrvatskog, srpskog i makedonskog, čime počinje borba za emancipaciju i punu afirmaciju hrvatskog jezika, koja 1971. kulminira *Hrvatskim proljećem*.⁵⁹

Centralni komitet je, očekivano, osudio *Deklaraciju*, što je dodatno uznemirilo duhove. Počela su okupljanja i demonstracije, počele su izlaziti knjige i časopisi koji podržavaju ideje pokreta, a vlasti su shvatile da bi valjalo pooštriti pristup. Udruženju zajednice samostalnih pisaca TIN se 1970. zabranjuje rad, i to jer se kroz svoje glasilo, Hrvatski književni list, bavilo i političkim radom, a ne samo kulturno-umjetničkim kao što je pravilnik predviđao.

Iduće je godine trebao biti tiskan roman *Samostan* Joze Laušića, no *radnici* osječke tiskare “Štampa” su ga odbili tiskati jer su, čitajući ga, zaključili da je roman uperen protiv samoupravnog socijalizma. Zapravo, malo je vjerojatno da je itko od radnika pročitao sporni roman, već je tiskara telefonskim putem obaviještena da roman ne smiju tiskati. Ipak, autor se nije dao pokolebati pa je rukopis poslao splitskoj tiskari “Slobodna Dalmacija”, u kojoj radnici nisu dobili nikakve upute o zabrani i *Samostan* je 1973. objavljen.

U travnju 1973. objavljen je *Zakon o sprečavanju zloupotrebe slobode tiska i drugih oblika informiranja*, koji se nadovezuje na postojeći *Zakon o tisku* iz 1960 i ponavlja što se ne smije objavljivati. Uvedene su i neke novine, pa tako novi zakon građanima i organizacijama omogućuje pokretanje inicijativa za izricanje privremene zabrane i općenito olakšava cenzuru te daje veće ovlasti njenim provodiocima.

---

⁵⁹ Deklaracija o jeziku. Proleksis enciklopedija. 2012. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/17181/>

Iste je godine u Sisku tiskan roman *R2* Ivana Dragojevića, no ubrzo je zabranjen zbog *neistinog i bestidnog načina kojim autor opisuje stanje u Dubrovniku nakon oslobođenja, prikazujući kako organi OZN-e maltretiraju i ubijaju nedužne građane*, a autor je osuđen na zatvorsku kaznu.⁶⁰

Kako su jugoslavenski zakoni vrijedili samo unutar državnih granica, pojavio se problem potencijalno opasnih publikacija tiskanih u inozemstvu. U kolovozu 1974. objavljuje se *Zakon o unošenju i raspačavanju inozemnih sredstava masovnog komuniciranja i o inozemnoj informativnoj djelatnosti u Jugoslaviji*, kojim se dozvoljava unošenje inozemnih tiskovina u državu, osim ukoliko su namijenjene narodima Jugoslavije, za što je potrebna dozvola. Osim toga, zabranjuje se unošenje i raspačavanje inozemnog tiska opasnog po državu i društvo.

Desetljeće pred raspad Jugoslavije (1980. – 1990.)

Kako se stanje u državi Titovom smrću destabiliziralo, javlja se veća potreba za kontrolom javne riječi. S tom se namjerom 1982. objavljuje *Zakon o javnom informiranju*, naizgled prilično afirmativan prema slobodi javne riječi, no koji ponovno navodi slučajeve u kojima se ne smije koristiti sloboda javnog informiranja.

Godinu dana kasnije, 12. srpnja 1983., objavljen je novi *Zakon o izdavačkoj djelatnosti*, koji se od dotadašnjih razlikovao po tome što je mnogo više pažnje pridavao publikacijama čije se izdavanje i raspačavanje smije i treba poticati, i također vrlo precizno odredio koje su to publikacije društveno vrijedne i korisne. Iako je i ovaj zakon djelovao razmjerno benigno, već postojeće mjere preventivne cenzure i dalje ostaju na snazi.

---

⁶⁰ Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 43, (3, 2000), str. 117-134

Godine 1984., CK SKH je načinio opskuran, ali potencijalno vrlo opasan dokument, nazvan „*O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke*“, ili *Bijela knjiga*, kako ga je zbog bijelih korica nazivao njegov naručitelj i član Predsjedništva CK SKH, Stipe Šuvar.⁶¹

Namjera *Bijele knjige* bila je ukazati na ideološke protivnike i obračunati se s brojnim književnicima, umjetnicima i intelektualcima čija djela i stavovi nisu bili u skladu s okvirima kojih se držala Partija, pa su tako u vrlo neobičnom kontekstu zajedno navedeni hrvatski ljevičari poput Predraga Matvejevića i Igora Mandića, ali i srpski nacionalisti kao što su Dobrica Čosić te Vuk Drašković. Ipak, konkretne represivne mjere su izostale – dokument je izradio CK Hrvatske, a većina navedenih autora bila je iz Srbije. Kako su odnosi među republikama već tad bili napeti, bilo je teško sankcionirati nepoćudne.

Što se ostalih zabrana tiče, spomenimo *Enciklopediju hrvatske povijesti i kulture*, koja je izdana početkom osamdesetih, no nakon dugotrajne hajke po medijima, knjiga se povlači iz prodaje. Jedna od inozemnih knjiga čije ju unošenje i raspačavanje bilo zabranjeno jest *Titovo grešno nasljeđe* Nore Beloff, zabranjeno 1985., a razlozi zabrane daju se naslutiti već iz samog naslova knjige.

Iako je bilo evidentno da će Jugoslavija uskoro prestati postojati, cenzori su skoro do samog kraja predano radili svoj posao, pa tako 1989. zabranjuju bilten HDZ s *Programskom deklaracijom i Statutom*, a 1990. *Jazovku*, knjigu o stradanjima hrvatskih civila i vojnika.⁶²

---

⁶¹ Bijela knjiga Stipe Šuvara : originalni dokument centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984. / uvod Ivica Lučić. - Zagreb : Večernji posebni proizvodi, 2010.

⁶² Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 43, (3, 2000), str. 117-134

ZAKLJUČAK

Preko Kraljevine Jugoslavije, zajedničke države slavenskih naroda u kojoj je svu političku moć imala Srbija, preko fašističke NDH do komunističke Jugoslavije, sve je ove države karakterizirao izostanak slobode i istinske demokracije.

U Kraljevini Jugoslaviji, politička je prevlast Srbije održavana brojnim represivnim mjerama. Nezavisna Država Hrvatska bila je pak fašistička tvorevina, koja se s *neprijateljima Hrvatske* obračunavala zastrašujućom oštrinom, dok je Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija bila država vrlo ograničene demokracije, čija se vlast također revno i neumorno borila protiv neistomišljenika

Vlasti Kraljevine Jugoslavije, NDH i SFRJ kontrolirale su sve aspekte javnog života, medijske i izdavačke djelatnosti, pri čemu su se služile različitim oblicima cenzure, od zabrana nepoćudnih tiskovina do stroge kontrole novinarstva i umjetnosti, sve pod prijetnjom kazne. Dakle, unatoč objektivnim različitostima, ova su tri režima u aspektima demokratičnosti i poštivanja ljudskih prava bila iznenađujuće slična.

Nakon proglašenja neovisnosti 1990., Hrvatska je konačno postala slobodna država, no čak se i nova, nominalno demokratska vlast, tijekom devedesetih često obračunavala s neistomišljenicima i drugim *nedržavotvornim* elementima, iako na znatno blaži način nego njeni prethodnici. Ipak, društveno je ozračje u nekim aspektima uvelike podsjećalo na ono iz doba NDH, a pod takvim su okolnostima počinjena brojna zlodjela koja su prošla nekažnjeno. Osim što je nad hrvatskim građanima srpske nacionalnosti provođen teror, u želji za obračunom s prošlošću uništeni su brojni antifašistički spomenici, za što nitko nije odgovarao, a zabilježeni su i slučajevi uništavanja knjiga koje su u novoj demokraciji smatrane nepoćudnima, no to je tema koju tek treba objektivno istražiti.

Iako je suvremena Hrvatska u najvećoj mjeri slobodna od cenzure, mračno nasljeđe ovih režima se može osjetiti i danas, a njihove ideje i metode nastavljaju inspirirati neke nove cenzore.

LITERATURA

1. Batušić, Slavko. Hrvatska pozornica : studije i uspomene. Zagreb : Mladost, 1978.
2. Bijela knjiga Stipe Šuvara : originalni dokument centra CK SKH za informiranje i propagandu od 21. ožujka 1984. / uvod Ivica Lučić. - Zagreb : Večernji posebni proizvodi, 2010.
3. Cenzura i zabrana tiska 1913-1941. Hrvatski državni arhiv. URL: <http://arhinet.arhiv.hr/Pages/PdfFile.aspx?Id=735>. (02. 09. 2014.).
4. Cenzura. // Opća enciklopedija. Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod, 1977. Sv. 2.
5. Cenzura. Proleksis enciklopedija. 2012. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/14889/>
6. Deklaracija o jeziku. Proleksis enciklopedija. 2012. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/17181/>
7. Galić, P. Dva zadarska karakteristična primjera boljševičke cenzure knjiga. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 37, (3/4, 1994), str. 227-231
8. Grbelja, J. Prva kronologija o cenzuri knjiga 1929 – 1941. u Hrvatskoj. // Forum. 42, 7-9(2003), str. 1122-1134.
9. Hebrang Grgić, I. Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 43 (3, 2000), str. 117-134
10. Jugoslavija. Proleksis enciklopedija. 2012. URL: <http://proleksis.lzmk.hr/29379/>

11. Matković, H. Povijest Nezavisne Države Hrvatske. 2. izd. Zagreb : Naklada Pavičić, 2002. Str. 175.
12. Stipčević, A. O savršenom cenzoru iliti priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.
13. Stipčević, A. Popis zabranjenih knjiga iz 1942. godine. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 43, 3(2000), str. 91-97.
14. Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knj. 3, Od početka hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb : Školska knjiga, 2008.
15. Stipčević, A. Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj: 1945.-1990. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 48, (3/4, 2005), str. 1-15
16. Turčinec, Z. Cenzura u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske. 43, 3(2000), str. 79-90.
17. Turčinec, Z. Knjiga u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Magistarski rad. Zagreb : Filozofski fakultet, 1998. Str. 74.
18. Vidovdanski ustav. Proleksis enciklopedija. 2012. URL:
<http://proleksis.lzmk.hr/50184/>
19. Vujić, M. Zatvoreni fond cenzuriranih knjiga u praksi jedne knjižnice. // Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 43, (3, 2000), str. 98-108